

**ВСТАНОВЛЕННЯ, РОЗШУК ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ,
ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Валерій ШЕПТЬКО

*доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Михайло ШЕПТЬКО

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

У сучасних умовах РФ веде проти України повномасштабну війну, яка змусила більше ніж третину українців покинути свої домівки (майже 14 мільйонів українців за перші 100 днів війни)¹, а у багатьох забрала й життя. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців встановлено, що у 2024 р. загальна чисельність біженців з України в усьому світі досягла 6,8 млн осіб. За даними ООН, на вересень 2024 р. тимчасовий захист у європейських країнах мали понад 6 млн українців. Ще майже 600 тисяч українців отримали захист поза Європою².

За даними статистики в Україні збільшується кількість осіб, що зникають безвісти. Дана проблема загострюється через агресивні дії Російської Федерації, проведення бойових дій, окупацію окремих областей України та анексію м. Севастополя та Автономної Республіки Крим, розв'язання РФ повномасштабної війни проти України. З початку збройного конфлікту в Україні (станом на 15 серпня 2020 р.) лише до Міжнародного Комітету Червоного Хреста надійшло загалом 1835 заяв про пошук рідних, над 788 справами в Міжнародному Комітеті Червоного Хреста (МКЧХ) та Службі розшуку Товариства Червоного

¹ Майже 14 млн українців покинули свої домівки за 100 днів війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/04/majzhe-14-min-ukrayincziv-vyuyihaly-za-100-dniv-vijny/>

² Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo.amp>

Хреста України продовжується робота – доля цих людей лишається невідомою³. За даними Міністерства внутрішніх справ, від початку повномасштабного вторгнення (з 24 лютого 2022 р.), вважаються зниклими безвісти 52 673 особи, близько 37 000 із них за особливих обставин. За цей же час зафіксовано 3 676 фактів зникнення дітей⁴. Тому серед нагальних питань в галузі захисту прав і свобод людини є питання розшуку осіб, які безвісти зникли в межах збройного конфлікту (під час війни).

Для підвищення ефективності розшуку та ідентифікації безвісти зниклих осіб в Україні було прийнято Закон «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (назва Закону в редакції від 14.04.2022 р.)⁵. Цей Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів.

У даному Законі міститься нормативне формулювання поняття «особи, яка зникла безвісти» – фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук. Окрім того, у ст. 1 Закону надається також визначення особи, зниклої безвісти за особливих обставин – особа, зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частин території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру.

Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (у розділі IV) передбачив необхідність створення інформаційно-пошукової системи: «Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Такий реєстр є достатньо важливим. Цей Реєстр являє собою електронну базу даних, призначену для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невідомі останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошеними померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку (ст. 1 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»).

У спеціальних літературних джерелах окремі дослідники зверталися до розгляду питань щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти⁶, а також визначення правового статусу осіб, зниклих безвісти

³ Міжнародний день зниклих безвісти – 30 серпня 2020 року. URL: <https://redcross.org.ua/2020/08/>

⁴ З початку повномасштабної війни понад 52 тисячі людей зникли безвісти. URL: https://lb.ua/society/2024/05/21/614404_z_pochatku_povnomasshtabnoi_viyini.html

⁵ Закон України Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

⁶ Перепелиця М., Бойчук Д. (2019). Особливості набуття правового статусу особи, зниклої безвісти. Актуальні проблеми правознавства. 2019. № 3 (19). С. 116, 117; Сидоренко С. Г. (2022). Особливості правового статусу осіб, які зникли безвісти під час воєнного стану в Україні. Наукові записки. Серія право. Вип. 13. С. 172-176.

у зв'язку зі збройним конфліктом та за особливих обставин або під час воєнного стану в Україні⁷.

Заслуговує на увагу пропонування «Методики пошуку зниклих безвісти мешканців України під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації», яка була підготовлена в межах соціального проекту «Адвокація прав цивільних ув'язнених внаслідок війни» українською громадською організацією сімей зниклих безвісти «Ліберта» за підтримки Центру громадянських свобод (ЦГС)⁸. Дана методика спрямована на вирішення проблем відсутності інформації про зниклих безвісти мешканців України, які були позбавлені волі російськими загарбниками.

Необхідною умовою ефективної діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у сучасному кримінальному провадженні є використання здобутків криміналістики⁹. Звернення до спеціальних та криміналістичних знань дозволяє встановлювати факти, які відбулися у минулому, збирати докази вчинення злочину геноциду, воєнних злочинів та інших злочинів, що набувають міжнародного характеру. Застосування сучасних наукових даних та проведення судових експертиз: медичних, геномних, криміналістичних, археологічних, документознавчих, економічних тощо дозволяє встановлювати факти щодо кількості загиблих людей, загибелі певних груп населення, причин настання смерті, матеріальних збитків, створення тяжких життєвих умов, скорочення дітонародження¹⁰.

Розслідування фактів безвісного зникнення осіб в умовах збройного конфлікту передбачає використання прийомів, методів та засобів «польової» криміналістики. У цьому сенсі важливою є розробка окремих методик розслідування фактів безвісного зникнення особи, пропонування організаційних, технічних і тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій у бойових умовах, пропонування типових тактичних операцій, що можуть бути проведені при розслідуванні фактів безвісного зникнення особи в умовах збройного конфлікту, можливість призначення та проведення судових експертиз та застосування спеціальних знань.

В розслідуванні фактів безвісного зникнення особи в умовах збройного конфлікту важливе місце посідають методи ідентифікації

⁷ Приполова Л. (2020). Правовий статус осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом та за особливих обставин. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 198-201.

⁸ Методика пошуку зниклих безвісти мешканців України під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації. URL: <https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/poshuk-informacziyi.-metodyka.pdf>

⁹ Козьяков Р. (2014). Розслідування безвісного зникнення особи як теоретична та прикладна проблема. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. № 4. С. 84-95.

¹⁰ Шепітько В. Ю. (2024). Радянський та пострадянський геноцид українців у XX та XXI століттях: встановлення фактів та проблеми розслідування. Геноцид в Україні: проблеми доказування та покарання: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 17 грудня 2024 р.) [редкол.: В. С. Батиргарєєва, Г. К. Авдєєва]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Статиса НАПрН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Харків: Право. С. 86-92.

людських останків, застосування технологій ДНК-аналізу (генетичний фінгерпринтинг, від англ. *fingerprint*), призначення і проведення геномних (або молекулярно-генетичних) експертиз. Досягнення в галузі аналізу ДНК розширюють обсяг та можливості ідентифікації останків людини¹¹. У сучасних умовах ефективно впроваджуються та використовуються пересувні, мобільні ДНК-лабораторії для оперативного встановлення ДНК-профілю особи. Мобільні ДНК-лабораторії дозволяють за кілька годин здійснити ідентифікацію осіб, загиблих у бойових умовах.

Доцільно також звернути увагу й на те, що повномасштабна війна та активні бойові дії «змусили переглянути пені правові норми щодо військовослужбовців та інших категорій осіб з метою їх подальшої ідентифікації»¹². У 2022 р. був прийнятий Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»¹³. Геномна інформація може використовуватися з метою розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації загиблих. Така можливість є особливо актуальною під час російсько-української війни. Хоча можливість проведення молекулярно-генетичних експертиз передбачена національним законодавством, але для пошуку безвісти зниклої особи необхідно досліджувати зразки її близьких родичів (якщо вони є) або її особисті речі. У випадку оброблення даних щодо родичів загиблої особи слід отримувати їх згоду на обробку їхніх персональних даних, після чого можуть бути внесені їхні генетичні ознаки до бази ДНК для проведення пошуків на спорідненість.

У 2023 р. в Україні було запроваджено «Електронний реєстр геномної інформації людини» – своєрідна база даних. Метою такого Реєстру є обробка геномної інформації людини згідно з чинними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами¹⁴.

Під час ідентифікації невпізнаних трупів (їх останків) необхідно дотримуватися міжнародних стандартів. Зокрема, використання засобів ідентифікації щодо останків, які «проводяться в контексті міжнародного конфлікту, компетентні органи влади мають дотримуватися та (або) всіляко пропагувати етичні норми поведінки, які прийняті міжнародним співтовариством». Під час проведення патологоанатомічних досліджень та ідентифікації останків людини необхідно дотримуватися міжнародних етичних стандартів¹⁵.

¹¹ Missing people, DNA analysis and identification of human remains. A guide to best practice in armed conflicts and other situations of armed violence. Second edition, ICRC: Geneva, 2009. 52 p.

¹² Легка О. В. (2022). Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Вип. 72. Ч. 2. С. 72.

¹³ Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>

¹⁴ Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини. Затв. Наказ Міністерства внутрішніх справ України 04 серпня 2023 р. № 639, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 20 вересня 2023 р. за № 1657/40713. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text>

¹⁵ Супровід родичів осіб, зниклих безвісти: практич. посібник. МКЧХ, 2020. 178 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2020/03/Acc-families_UKR_LR.pdf